

Σπουδές στο γαλανόμαυρο

φασίστες και παρακρατικοί στην κοιτίδα της δημοκρατίας

1. Οι κοινωνικές τάξεις στην ελληνική ύπαιθρο και η αριστερή θεωρία

Θα πρέπει τώρα να κάνουμε αυτό που υποσχεθήκαμε στο προηγούμενο τεύχος: θα πρέπει να σταματήσουμε να μιλάμε για «Ελληνες αγρότες» και να αρχίσουμε να μιλάμε για κοινωνικές τάξεις. Δύσκολο βέβαια. Γιατί στην Ελλάδα, όπως όλοι μας ξέρουμε, δεν υπάρχουν ούτε υπήρξαν ποτέ κοινωνικές τάξεις. *Ειδικά* η ελληνική ύπαιθρος είναι το βασίλειο της αταξικότητας κι όποιος πει το αντίθετο πέφτει φωτιά να τον κάψει.

Αν τηρείται η ιεραρχία, τη φωτιά τη ρίχνει από εκεί που βρίσκεται, καλή του ώρα, ο πατέρας της ελληνικής αριστερής ιστοριογραφίας Νίκος Σβορώνος. Όταν λέμε «πατέρας της ελληνικής αριστερής ιστοριογραφίας», το εννοούμε. Το 1979, τότε που οι αριστεροί ιστορικοί έκαναν το πρώτο τους συνέδριο για την δεκαετία του '40 με στόχο να στήσουν μια αφήγηση για την ελληνική ιστορία κατάλληλη για να μας τη λένε οι γιαγιάδες μας στη μεταπολίτευση, ο Νίκος Σβορώνος ήταν εκείνος που ανέλαβε το δύσκολο έργο της οργάνωσης των νεαρών διδακτόρων (για πολλούς από τους οποίους είχε υπάρξει ο επιβλέπων το διδακτορικό) και της κατάστρωσης των απαιτούμενων ιδεολογικών κατευθύνσεων.¹ Όταν, λίγα χρόνια αργότερα, τα πρακτικά του συνεδρίου μεταφράστηκαν στα ελληνικά

Το στοιχείο στη σκάλα

Το «7,7% της αγροτικής εργατικής δύναμης» μπροστά στον τρόπο του 1941

και εκδόθηκαν από τον εκδοτικό οίκο της ανανεωτικής αριστεράς «Θεμέλιο» για να γίνουν το βιβλίο αναφοράς για τη δεκαετία του '40, η εισαγωγή ήταν του Σβορώνου.²

Οπότε από αυτή την εισαγωγή είναι που μαθαίνουμε τα βασικά για την ταξική διάρθρωση της ελληνικής υπαίθρου όπως πρέπει να τα ξέρουμε για να είμαστε αριστεροΠΑΣΟΚοεϊτίλα με τα ούλα μας. Πιο συγκεκριμένα, μαθαίνουμε ότι στην Ελλάδα του 1940 «60% του πληθυσμού ασχολούνταν με τη γεωργία και συμμετείχε στον σχηματισμό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος κατά 50%». Επίσης μαθαίνουμε ότι

στην απογραφή του 1945 η μεγάλη γαιοκτησία δεν αποτελεί πλέον παρά το 8% της καλλιεργήσιμης επιφάνειας. Αποτέλεσμα ο ελάχιστος αριθμός αγροτικού προλεταριάτου. Το 1950, ανεξάρτητοι γεωργοί και βοηθητικά μέλη των οικογενειών τους αποτελούσαν το 92,3% της αγροτικής εργατικής δύναμης.³

Αυτά με την ταξική διάρθρωση της ελληνικής επαρχίας. Πάνω από το μισό του πληθυσμού παρήγαγε το μισό του ετήσιου εγχώριου πλούτου· αλλά κανείς από δαύτους δεν ήταν εργάτης, αντιθέτως ήταν όλοι τους μια ομοιογενής ανθρώπινη μάζα «ανεξάρτητων γεωργών» (για να μην πούμε «μικροϊδιοκτητών» και ξενερώσει ο Μαρξ). Αυτοί οι «ανεξάρτητοι γεωργοί» ζούσαν... ανεξάρτητοι, αυτάρκειες και ευτυχημένοι, σε μια πιθανότατα προκαπιταλιστική τροφосуλλεκτική κοινωνία. Και αν τελικά ενεπλάκησαν όλοι αυτοί σε έναν εμφύλιο πόλεμο, θα πρέπει να αναζητήσουμε, όχι βέβαια υλικούς λόγους, αλλά τον πατριωτισμό και την απουσία του, την ηθική, τις τοπικές έριδες, την συστράτευση με τους Γερμανούς και πάει λέγοντας.

Αδικούμε τον πατέρα της ελληνικής αριστερής ιστοριογραφίας συνάγοντας από ένα μικρό απόσπασμα έναν κόσμο αντιλήψεων για την ελληνική ιστορία; Προφανώς και τον αδικούμε. Ο Σβορώνος και όσοι τον ακολουθούσαν στο εγχείρημα της κατασκευής της μεταπολιτευτικής ελληνικής ιστοριογραφίας ήταν άνθρωποι εξαιρετικά νοήμονες για να ξεπέφτουν σε τέτοιες απλουστεύσεις. Άλλωστε ήταν αυτοί που έκαναν στο πεδίο της ιστορίας εκείνο για το οποίο η ελληνική δεξιά διανόηση αποδείχθηκε παντελώς ανίκανη: κατασκεύασαν μια Εθνική Ιστορία, έναν τρόπο να ανεχόμαστε ο ένας τον άλλον έπειτα από έναν εμφύλιο που, μαζί με τις συνέπειές του, κράτησε δεκαετίες. Οπότε, ακριβώς λόγω της συνείδησης των σκοπών τους, δεν θα βρούμε στα γραπτά τους απλοϊκές περιγραφές αταξικότητας, εκτός βέβαια και αν ψάξουμε καλά (εμείς ψάξαμε και βρήκαμε), ή αν μιλάμε για περιπτώσεις ιδιαίτερως αφελείς. Αντιθέτως θα βρούμε δυσνόητες απόψεις περί «ταξικής πολυσθένειας», περίπλοκες ακροβασίες γύρω από τον ρόλο του δημοσίου τομέα, της μικρής ιδιοκτησίας και της φύσης του «ελληνισμού», ρητορικά ερωτήματα του είδους «μήπως κάποιος να ασχοληθεί με την κοινωνική σύνθεση του ΕΑΜ;» (Πώς; Κανείς δεν θέλει; Μα γιατί;), και πάει λέγοντας.⁴

Από την άλλη βέβαια, το βασικό προσόν των μεγάλων ιστορικών αφηγήσεων δεν είναι να είναι απλοϊκές οι ίδιες. Είναι να λένε κάτι απλοϊκό με περίπλοκο τρόπο. Είναι επίσης να διαθέτουν τη δυνατότητα, όντας οι ίδιες ανεξίτηλα πολύπλοκες, να αφήνουν ένα απλό και εύκολο αναπαράξιμο αποτύπωμα. Αυτό ήταν το μεγάλο επίτευγμα των αριστερών παραγωγών ιδεολογίας της δεκαετίας του

’8ο, αυτό ήταν το μεγάλο τους δώρο στην ελληνική άρχουσα τάξη: μια κυρίαρχη αντίληψη για το παρελθόν και ταυτόχρονα μια ανεπα-νάληπτη κοινοτοπία που ξεκινάει μεταμφιεσμένη σε καινοτομία. Αυτό που τελικά έμεινε για την ταξική σύνθεση της ελληνικής υπαίθρου, δεν ήταν βέβαια οι ανεξικνιάστες και πάντως εγγενώς αταξικές αναζητήσεις του Σβορώνου, του Τσουκαλά και των λοιπών αριστερών ιστορικών των ’70ς, αλλά η αταξική κοινωνική σούπα του είδους «επαρχία + μικρή ιδιοκτησία» που έγινε αδιαμφισβήτητη αλήθεια. Και μαζί η παντελής απουσία συζήτησης για το συγκεκριμένο ζήτημα.

Βέβαια, υπάρχει πάντα σκληρό τμήμα να πληρώσουμε για τις αβαρίες μας. Ο Βάλτερ Μπένγιαμιν έλεγε ότι είναι η διαρκής κατά-πληξη, αλλά εννοούσε αυτό που κραυγάζει περισσότερο στην περίπτωσή μας: την διαρκή ανοοσία· μια χώρα η ιστορία της οποίας απλά δεν βγάζει νόημα και μαζί μια κοινή άρρητη συμφωνία να παρ-αδωθούμε στη βλακεία για καμιά τριανταριά - σαρανταριά χρόνια. Μα δεν είναι υπέροχα τα νότια Βαλκάνια;

2. Κοινωνικές τάξεις στην ελληνική υπαίθρο το 1941: οι μαρτυρίες

Το σχήμα των αριστερών ιστορικών φαίνεται εκ πρώτης όψεως αδιά-σειστο. Αφού κάθε χωρικός είχε κι ένα χωράφι, αφού εργοστάσια δεν υπήρχαν, αφού εν πάση περιπτώσει όλοι αυτοί οι «ανεξάρτητοι γεωργοί» δεν είχαν βρει κάποιον αρκετά μαλάκα για να τους κολλή-σει έστω κι ένα ένσημο... ε τότε σιγά μην ήταν εργατική τάξη! 7,7% και πολύ τους είναι! Για να λέμε την αλήθεια, ακόμη κι εμείς, που όσο να ‘ναι έχουμε ένα κόλλημα με το ζήτημα, δυσκολευόμαστε πολύ να αποδείξουμε «επιστημονικά» ότι υπήρχε εργατική τάξη στην ελληνική υπαίθρο το 1940. Από τη μια οι στατιστικές του ελληνικού κράτους είναι εντελώς ασαφείς και οι κατηγορίες τους σοφά κατασκευασμένες ώστε η εργατική τάξη να μην διακρίνεται ούτε με μικροσκόπιο. Από την άλλη, πολλές από αυτές τις στατιστι-κές έχουν ούτως ή άλλως καθεί. Τέλος, υπάρχει και το ζήτημα του ορισμού του τι είναι εργατική τάξη και τι όχι, που δεν μας βοηθάει και πολύ.

Κοίτα να δεις όμως που ακόμα κι εμείς οι κολλημένοι έχουμε ορισμένα πράγματα με το μέρος μας. Πρώτον, ούτε οι αριστεροί ιστορικοί, ούτε κανείς άλλος έχει αποδείξει ότι δεν υπήρχαν τάξεις στην ελληνική υπαίθρο. Αυτό που έχουν όλοι αυτοί να επιδείξουν είναι: α) ερμηνείες ασαφών στατιστικών και συζητήσιμων πηγών β) η καούρα τους να αποδείξουν ότι ουδέποτε υπήρξαν τάξεις «στην αγροτική μας χώρα», μια καούρα εντελώς δικαιολογημένη σε μια εποχή (το 1980) που αυτό ακριβώς (η ανυπαρξία των τάξεων) ήταν το ζητούμενο. Και βέβαια γ) η κραυγαλέα αδιαφορία τους επί τριάν-τα συναπτά έτη για οτιδήποτε είχε να κάνει με την ταξική διάρθρω-ση, είτε της ελληνικής υπαίθρου, είτε πολύ περισσότερο του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Δηλαδή (μια στιγμή να βάλουμε το κουστόμυ) η θεωρία περί αταξικής υπαίθρου πάσχει σοβαρότατα από πλευράς τεκμηρίωσης και είναι εξώφθαλμα ύποπτη από πλευράς πολιτικής χρήσης.

Δεύτερον και σημαντικότερο, αυτό που μας παρέδωσαν οι αρι-στεροί ιστορικοί είναι μια ιστορική αφήγηση που καταρρέει με την παραμικρή εξέταση. Για να λέμε τα πράγματα με το όνομά τους, η ιστορία της κατοχής μάς έχει παραδοθεί ως αλλοπρόσαλλη και ακα-τάσχετη μωρολογία: Κάτι πατριώτες με μούσια «βγήκαν στο αντάρ-τικο για να διώξουν τους Γερμανούς», αλληλοπυροβολήθηκαν με κάτι άλλους Έλληνες και έπειτα θεώρησαν καλό να γράψει ο καθέ-νας από ένα βιβλίο που αποδείκνυε πόσο Έλληνας ανιδιοτελής πατριώτης ήταν ο ίδιος και πόσο «εθνοπροδότες» ήταν οι αντίπαλοί του. Το ΚΚΕ και η «ηγεσία» διέπραξαν αλλεπάλληλα «λάθη» που τελικά οδήγησαν σε μια «νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε». Χώρα τα ίδια τα αλλοπρόσαλλα γεγονότα: οι Έλληνες πατριώτες με τα μούσια τη μια σκοτώνουν φασίστες στον Μελιγαλά και την άλλη υπογράφουν την συμφωνία του Λιβάνου. Τη μια πολεμούν για τον έλεγχο της Αθήνας με τους φασίστες και την άλλη τους ζητούν και συγγνώμη. Τη μια οργανώνουν εξέγερση του ελληνικού στρατού στη Μέση Ανατολή και την άλλη λένε ότι βασικό κίνητρο εκείνης της εξέγερσης ήταν ότι «οι προδότες» δεν επέτρεπαν στους «πατρ-ιώτες» «να πάνε να πολεμήσουν τον άξονα». Εν ολίγοις, τη μια προ-

ετοιμάζουν την «επανάσταση» και την άλλη «παλεύουν για την Ελλάδα». Για να το θέσουμε κομψά, η θεωρία περί αταξικής υπαίθ-ρου έχει οδηγήσει σε μια ιστορία που πάσχει εξαιρετικά από πλε-υράς συνοχής (διατύπωση ειδικά μελετημένη για να μη λέτε ότι όλο βρίζουμε).

Τρίτον και απολύτως ζωτικό όμως, υπάρχουν οι μαρτυρίες. Όπως έχουμε πει και άλλες φορές, οι μαρτυρίες, ειδικά οι μαρτυρίες της δεκαετίας του ’40, θα πρέπει να προσεγγίζονται με την τσιμπίδα. Γιατί αυτοί που παρέχουν τις μαρτυρίες τείνουν να είναι μέλη της μεσαίας και ανώτερης τάξης. Επίσης γιατί οι μαρτυρίες γράφονται χρόνια μετά τα γεγονότα που περιγράφουν, οπότε έχουν να συμπε-ριλάβουν κρίματα που διαπράχθηκαν, να δικαιολογήσουν ήττες που εμπεδώθηκαν και να υπηρετήσουν συμφέροντα που διαμορφώθη-καν κατά τη διάρκεια των δεκαετιών που μεσολάβησαν.⁵ Κι όμως! Στα όσα προηγήθηκαν έχουμε ήδη αποδείξει ότι, παρά τα προβλή-ματα, μέσα από αυτές τις μαρτυρίες μπορούμε να ακούσουμε να μιλούν οι βουβοί της ελληνικής ιστορίας, όπως μιλούν μέσα από τον Δημήτρη Λουκάτο και τους εγγράμματους αξιωματικούς του ελληνι-κού στρατού οι εξεγερμένοι του αλβανικού μετώπου.⁶ Ειδικά στην περίπτωση της δεκαετίας του ’40, αυτού του είδους η χρήση των μαρτυριών γίνεται ευκολότερη. Πρώτα γιατί οι μαρτυρίες είναι πολ-λές λόγω της «εξαιρετικής σημασίας» των γεγονότων· τόσο πολλές που υπάρχουν ακόμη και κάποιες που προέρχονται από τις κατώτε-ρες τάξεις. Έπειτα γιατί εκείνο που πρέπει να κρυφτεί δεν είναι καθ-όλου μα καθόλου σαφές· ο Σβορώνος και ο Τσουκαλάς δεν ήταν παρόντες στη συγγραφή των μαρτυριών για να δίνουν τη σωστή γραμμή, και οι άνθρωποι, σε περιπτώσεις όπου η πολιτική χρήση των λεγομένων τους δεν είναι σαφής, τείνουν να λένε τα πράγματα όπως είναι.

Ο Ηλίας Μεταλλίδης για παράδειγμα, μεγάλωσε στο χωριό Ξερ-όβρυση του Κιλκίς, εντάχθηκε στο ΕΑΜ, πολέμησε στον ΔΣΕ και έγραψε το βιβλίο με τις αναμνήσεις του το 2010. Η μαρτυρία του έχει λοιπόν όλα τα κουσούρια που μας φοβίζουν: σταλινική αντίληψη, αγάπη για τον Ζαχαριάδη, δεκαετίες που μεσολάβησαν, εκδόσεις Α/Συνέχεια και πάει λέγοντας. Κι όμως, στη σελίδα 27, αρχή αρχή δηλαδή, βρίσκουμε την περιγραφή της ταξικής θέσης του Μεταλλίδη:

Ο πατέρας μου δεν τα κατάφερνε τόσο καλά με την γεωργική δουλειά, γιατί όταν ήρθε στην Ελλάδα από τον Πόντο δεν ασχο-λήθηκε με τα χωράφια. Ξενοδούλευε σαν σοβατζής (...) Δανειζόταν στάρι από τους χωριανούς μας, όπως από τον «Νόσογλη» (έτσι λέγεται αυτός που έχει μεγάλη μύτη) και τον Χρυσόστομο Αγγελίδη. Αυτοί έσπερναν πιο πολλά στρέμματα από εμάς (...) ο πατέρας μου έπαιρνε προκαταβολή σιτάρι με την υποχρέωση να θερίσουμε το χωράφι [εκείνου που έδινε την προκαταβολή] με το δρεπάνι (...)⁷

Ορίστε λοιπόν οι Μεταλλίδηδες: «ανεξάρτητοι γεωργοί και βοηθητι-κά μέλη των οικογενειών τους» από αυτούς που αποτελούσαν «το 92,3% της αγροτικής εργατικής δύναμης», να εμφανίζονται ελαφ-ρώς εξαρτημένοι από τον κύριο Νόσογλη (προφανώς δεν τον απο-καλούσαν έτσι μπροστά του). Ας σημειωθεί ότι η περίπτωση της οικογένειας Μεταλλίδη δεν ήταν μεμονωμένη. Πολλοί πρόσφυγες από τον Πόντο και πολύ περισσότερο από τη Μικρά Ασία, με την άφιξή τους έλαβαν από το ελληνικό κράτος κομμάτια γης. Ο στόχος βέβαια ήταν «εθνικώς ζωτικός»: η εθνική ομογενοποίηση της μόλις κατακτηθείσας Μακεδονίας. Αλλά ήξεραν να δουλέψουν αυτά τα κομμάτια γης; Και πολύ περισσότερο, έφτανε αυτή η γη για να συντηρηθεί μια οικογένεια; Ουδεμία σημασία έχουν όλα αυτά για την αριστερή ιστοριογραφία. Το θέμα είναι ότι «η μεγάλη γαιοκ-τησία» κατελάμβανε μόλις το 8% της καλλιεργήσιμης επιφάνειας. Και στη «μεγάλη γαιοκτησία» βεβαίως δεν περιλαμβάνονται τα χωράφια του Νόσογλη. Παρά την ανεξάρτητη αγροτική φύση τους, την Άνοιξη του 1942 ο Μεταλλίδης και τα αδέρφια του αναγκά-στηκαν να βγαίνουν στις ρεματιές για κυνήγι χελώνας, να τρώνε τσουκνίδες και τελικά να πουλήσουν το μοναδικό τους βόδι για ογδόντα οκάδες σιτάρι σε κάποιους «κάπως πλούσιους από τα γύρω

χωριά, που είχαν σοδειές και άλλα τρόφιμα [και] εκμεταλλεύονταν την δυστυχία και την πείνα των ανθρώπων που έρχονταν από τις μεγάλες πόλεις».⁸

Οι Μεταλλίδηδες δεν ήταν οι μοναδικοί «ανεξάρτητοι γεωργοί» που αντιμετώπισαν προβλήματα τον Χειμώνα του 1941. Ο Κώστας Τολίκας, από χωριό των Γρεβενών, θυμάται την περίοδο ως εξής:

Εμείς δεν είχαμε τίποτα εδώ. Ο πατέρας μου ήταν στην Καβάλα σοπάνης, το 1940 ήρθε και πήρε τον μεγάλο αδελφό μου. Μόλις τον πήρε έγινε ο πόλεμος (...) Εμείς μέيناμε εδώ με τρία παιδιά. Και υποφέραμε. Μας βοηθούσε η θεία μου η Ζωίτσα πολύ, πάρα πολύ. Κρυφά από τον Μπάρμπα, κρυφά, μας έφερνε ψωμιά με την ποδιά (...) Μας έβαζε η μάνα δυο κουτάλια το φαγητό με τσουκνίδες το έκανε έτσι και τρώγαμε. Με πέντε κιλά αλεύρι ζούσαμε ενάμιση μήνα.⁹

Η Σταματία Μπαρμπάτση λέγεται Σταματία γιατί με αυτό το όνομα οι γονείς της σκέφτηκαν να εκφράσουν την ευχή τους να σταματήσουν επιτέλους να κάνουν κορίτσια σε μια περίοδο όπου το να έχεις πολλές κόρες σήμαινε ότι έπρεπε να φτιάξεις και πολλές προίκες. Γεννήθηκε το 1922 στο χωριό Περιβόλι του νομού Φθιώτιδας, το 1940 ήταν 17 χρονών και το 1946 κατέληξε να πολεμάει στις τάξεις του ΔΣΕ. Αυτή η αντάρτισσα θυμάται την περίοδο πριν από τον πόλεμο ως εξής:

Η κοιλάδα του Σπερχειού ήτανε πλούσια. Είχανε βαμβάκια, φασόλια, διάφορα γεωργικά προϊόντα και χρειαζότανε εργάτες. Αποφασίσαμε πολλά κορίτσια από το χωριό μας να πάμε να δουλέψουμε. Πήγαμε κι εμείς με την αδερφή μου. Δε βαριέστε όμως! Η εκμετάλλευση δεν έλειπε από πουθενά. Μας πήρε ένα αφεντικό και μας παρέσυρε σε ένα σπίτι που ήτανε, λέει στοιχειωμένο (...) Μόλις έφτασε η ώρα 12 άρχισε ένας μεγάλος κρότος. Ανεβοκατέβαινε ένα μεγάλο ζωντανό τις σκάλες και τρανταζόταν όλο το σπίτι (...)¹⁰

Το επόμενο πρωί η Μπαρμπάτση και τα υπόλοιπα «βοηθητικά μέλη» των ανεξάρτητων αγροτικών οικογενειών του Περιβολίου απαίτησαν να φύγουν από το στοιχειωμένο σπίτι. Το αφεντικό, που «τις είχε ανάγκη για τις δουλειές του», βρήκε άλλο σπίτι και αυτές πέρασαν το Καλοκαίρι δουλεύοντας «15 ώρες τη μέρα, από την ώρα που ανατέλλει ο ήλιος ώσπου βασιλεύει. Παρά λίγο να αφήσουμε την ψυχή μας εκεί». Απογοητευμένη από την στυγνή εκμετάλλευση, τρομοκρατημένη από την επέλαση των στοιχειών και των αφεντικών, η Μπαρμπάτση κατέληξε υπηρέτρια σε «ένα ξάδελφο γιατρό», όλα αυτά πριν κλείσει τα 17.

Το Περιβόλι Δομοκού, ιδιαίτερη πατρίδα της Μπαρμπάτση, έχει το ενδιαφέρον του. Σύμφωνα με την περιγραφή της Τασούλας Βερβενιώτη,

Τότε [ενν. κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου], μπροστά από το Περιβόλι βρισκόταν η λίμνη Ξινιάδα, ο «θησαυρός» που τώρα τον έχουν αποξηράνει. Στην άκρη του χωριού ήταν ένα ποτάμι με πλατάνια. Τώρα έχει στερέψει. Με τα νερά του ποταμού έπλεναν τα ρούχα τους και πότιζαν τα χωράφια τους. Από τη λίμνη έπαιρναν υλικά για να κτίσουν οι ψαράδες τις καλύβες τους – που θυμίζουν τους λημναίους οικισμούς της προϊστορικής εποχής- καθώς και τα πλοκάδια και τα ροβόλια τους, που τους χρειαζόταν στο ψάρεμα. Με το φουσκίδι του βάλτου έφτιαχναν ψάθες που τις στρώνανε στο δάπεδο του σπιτιού τους όσοι δεν είχαν να το στρώσουν με ξύλα (...) Τα κορόμπλα δεν ήταν μόνο για να τα τρώνε, αλλά και για να βάφουν τα νήματα.¹¹

Κάποιος που προέρχεται από ένα τέτοιο κοινωνικό περιβάλλον είναι λογικό να έχει μπλέξει αξεδιάλυτα στη μνήμη του το πρώτο του αφεντικό με το στοιχείο που βγαίνει τα μεσάνυχτα στη σκάλα. Από την άλλη όμως, όποιος πιστεύει στα στοιχεία και πλέκει καλάμια για να στρώσει το πάτωμα μιας προϊστορικής καλύβας, δεν ανήκει απαραίτητα σε έναν προκαπιταλιστικό κόσμο. Ο Μπενζαμέν Κοριά έχει αποκαλέσει «Μπαντουσταν» τους θύλακες όπου η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης γίνεται με προκαπιταλιστικούς όρους ώστε η αξία της να κρατιέται χαμηλά, και οι οποίοι βρίσκονται κοντά σε καπιταλιστικές παραγωγικές μονάδες όπου η φτηνή (λόγω των όρων παραγωγής της) εργατική δύναμη χρησιμοποιείται με καπιταλιστικούς όρους.¹² Το χωριό της Μπαρμπάτση, εκτός από προϊστορικός

λημναίος οικισμός, ήταν ένα τέτοιο μικρό Μπαντουσταν, η εργατική δύναμη του οποίου χρειαζότανε για να τροφοδοτεί μεγαλύτερες συγκεντρώσεις αγροτικού κεφαλαίου.

Στην Κρήτη του 1941, όπου ο γερμανικός στρατός βρέθηκε μπροστά σε μια παρόμοια κατάσταση, γρήγορα βρήκε πώς να τη χρησιμοποιήσει παραγωγικά. Σύμφωνα με τον Χρήστο Χατζηιωσήφ, έναν από τους ελάχιστους Έλληνες ιστορικούς που έχουν ασχοληθεί με την μισθωτή εργασία και τους εργάτες κατά τη διάρκεια της κατοχής, ήδη από το Καλοκαίρι του 1941, οι άνδρες κρητικοί ηλικίας από 16 – 45 ετών ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται 15 μέρες κάθε ενάμιση μήνα για λογαριασμό της Βέρμαχτ. Όχι όλοι βέβαια: οι αρχές κατοχής γνωστοποιούσαν τις ανάγκες τους σε εργάτες και η τελική επιλογή των συγκεκριμένων «ανεξάρτητων αγροτών» που θα δούλευαν αναγκαστικά, γινόταν «από τις αρχές του χωριού». Το ζουμερό σημείο ήταν ότι επιτρεπόταν ο ένας «ανεξάρτητος γεωργός» να αντικαταστήσει κάποιον άλλον. Για παράδειγμα, «οι λίγοι ακτήμονες εργάτες προσφέρονταν εθελοντικά προκειμένου ο αντικαθιστάμενος να αναλάβει την διατροφή της οικογένειάς του αντικαταστάτη του».¹³ Ένας από τους «αντικαθιστάμενους», θυμόταν, χρόνια αργότερα, τη διαδικασία της αντικατάστασης και τη μορφή του «αντικαταστάτη» του: «Ήταν ένας ξιπόλητος τελείως, ψειριασμένος, ελεεινός, τον πλύναμε (...) και τον στείλαμε αντικαταστάτη».¹⁴ Απ' ό,τι φαίνεται βέβαια, εκείνος ο ελεεινός δεν ήταν ο μοναδικός της κρητικής υπαίθρου. Ο Χατζηιωσήφ υπολογίζει ότι οι «ανεξάρτητοι αγρότες» που επιλέγονταν από τις «αρχές του χωριού» και εργάζονταν καταναγκαστικά, κλεισμένοι σε στρατόπεδα συγκέντρωσης με ηλεκτροφόρα σύρματα, έφταναν τους 20.000. Με αυτού του είδους την εργασία στα επόμενα χρόνια χτίστηκε το πρώτο άξιο λόγω οδικό δίκτυο της Κρήτης, καθώς και το στρατιωτικό αεροδρόμιο του Τιμπακίου.

Θα σταματήσουμε εδώ, γιατί πραγματικά είναι αδύνατον να αποδείξει κανείς ότι υπήρξε εργατική τάξη στην ελληνική ύπαιθρο του 1940. Είναι εργατική τάξη κάποιος που αντί να δουλεύει στο εργοστάσιο βλέπει στον ύπνο του στοιχείο; Είναι εργατική τάξη 20.000 ξιπόλητοι κι ελεεινοί που επιλέγονται από τις «αρχές» των χωριών τους, προφανώς εξαιτίας της κοινωνικής τους θέσης, για να κλειστούν σε στρατόπεδο εργασίας; Είναι εργατική τάξη το άγνωστο πλήθος των υπόλοιπων που, με άγνωστο τρόπο, τη γλυτώνουν; Είναι εργατική τάξη κάποιος που έχει ένα χωράφι αλλά δουλεύει σοβατζής; Θα αρκεστούμε να σημειώσουμε κάτι για τις πηγές: Αν τις κατατάξουμε με γνώμονα την κοινωνική προέλευση του υπογράφοντα, οι μαρτυρίες που αφορούν την περίοδο της κατοχής και της αντίστασης είναι δύο ειδών. Από τη μια έχουμε τη μεγάλη μάζα των μαρτυριών που είναι γραμμένες από τα ανώτερα και ανώτατα στελέχη του ΕΑΜ του ΕΛΑΣ και του ΔΣΕ. Εδώ βρίσκουμε γιους και κόρες γιατρών και εμπόρων, πολλούς αξιωματικούς του στρατού, καθώς και προπολεμικά στελέχη του ΚΚΕ. Από την άλλη έχουμε σαφώς λιγότερες μαρτυρίες που προέρχονται από τα «απλά μέλη» της «Αντίστασης». Το πολύ παράξενο είναι ότι όλα αυτά τα «απλά μέλη», καθόλου δεν ταιριάζουν με το στερεότυπο του «ανεξάρτητου γεωργού» που τόσο κομψά εγκαλούν οι μύθοι μας για την μεσοπολεμική ελληνική ύπαιθρο. Πολύ περισσότερο μοιάζουν με την Σταματία Μπαρμπάτση, με τον Ηλία Μεταλλίδη, τον Κώστα Τολίκα και τους χιλιάδες ελεεινούς ψειριάρηδες των στρατοπέδων της Κρήτης: άνθρωποι που κινούνταν εποχιακά μεταξύ αγροτικών εργασιών «στα χωράφια τους» και μισθωτής εργασίας, χωριά ολόκληρα που χρειαζόταν σαν μικρά Μπαντουσταν για μεγαλύτερες, αλλά όχι τεράστιες συγκεντρώσεις αγροτικού κεφαλαίου, μικρές αγροτικές κοινωνίες χωρισμένες σε «αρχές» και «ψειριασμένους». Εμείς δηλαδή λέμε ότι η ελληνική ύπαιθρος είχε την δική της ταξική διάρθρωση. Στα παρακάτω θα δούμε πώς αυτή η ταξική διάρθρωση ήρθε αντιμέτωπη με τα σκληρά γεγονότα του 1941 και θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε ότι δίχως αυτή την ταξική διάρθρωση τα ίδια τα σκληρά γεγονότα είναι ακατανόητα.

3. Πείνα, ληστεία και κοινωνικές τάξεις στην ελληνική ύπαιθρο

Ας ανασυγκροτηθούμε, γιατί αυτά που κάνουμε είναι δύσκολα. Είχαμε μείνει στο Καλοκαίρι του 1941. Η δυνατότητα προβολής ισχύος του ελληνικού κράτους είχε διαλυθεί εις τα εξων συνετέθη και οι «Έλληνες αγρότες» είχαν αρνηθεί με κάθε τρόπο να παραδώσουν το σιτάρι τους σε ό,τι είχε απομείνει από τις πάλαι ποτέ τρομερές «αρχές». Κατά συνέπεια, το μεγαλύτερο μέρος του κοινωνικού υπερπροϊόντος δεν είχε συγκεντρωθεί στις τράπεζες με τη μορφή του χρήματος, αλλά είχε αποθηκευθεί κατά

τόπους, χωριό το χωριό, σε κατώγια, κρύπτες και κρυφές αποθήκες με τη μορφή του σιταριού. Ο νεαρός Δημήτρης Δημητρίου, ως αξιωματικός είχε παραβρεθεί στην «αποτυχημένη» κρατική συγκέντρωση του σιταριού και είχε αποκομίσει τα ωφέλη του από την οργάνωση της αποτυχίας της.¹⁵ Αλλά τον Χειμώνα του 1941 το σιτάρι που είχε μαζέψει τελείωσε και ο Δημητρίου αναγκάστηκε να επιστρέψει στον τόπο του εγκλήματος, δηλαδή στο χωριό Μόδι, για να ζητήσει και κάτι τις επιπλέον. Ο πρόεδρος του χωριού τον υποδέχτηκε με διάθεση πολύ πιο χαλαρή απ' ό,τι την γεμάτη εντάσεις περίοδο της σοδιάς:

Μούφκιασαν καφέ (...) εκεί μπροστά μου που έπινα τον καφέ, έπιασε [ο πρόεδρος] και άνοιξε μια καταπακτή στη μέση στο χειμωνιάτικο δωμάτιό τους. Γούρλωσαν τα μάτια μου. Δυο πιθαμές κάτω από το πάτωμα άρχιζε το μεγάλο αμπάρι, κάργα σιτάρι. Ένας χρυσοκίτρινος θησαυρός εκείνος ο καρπός, ένα πράγμα λαχαριστό, πρησμένα σαν κορόμπλα τα σπειριά του (...) Γονάτισε ο πρόεδρος με έναν γκαζοτενεκέ και άρχισε να βγάζει από τον χρυσό καρπό (...) ¹⁶

Αν πιστέψουμε τον Δημητρίου, ο Πρόεδρος του Μοδιού είχε μαζέψει τόσο πολύ σιτάρι που μπορούσε να το μοιράζει κατά βούληση με τον γκαζοτενεκέ. Ο πραγματικός πλούτος του Καλοκαιριού του 1941, μπορεί να είχε αποθηκευθεί σε κρύπτες, αλλά δεν ήταν κρυφός. Τον έβρισκες στο σπίτι του Προέδρου, του δασκάλου, του εμπόρου που «είχε τον τρόπο του», του μεγάλου γεωργού. Δίπλα, σε απόσταση λίγων δεκάδων μέτρων, οι «χωριανοί» που καταλάμβαναν τον πάτο της κοινωνικής πυραμίδας της υπαίθρου λιμοκτονούσαν. Και αυτό κράτησε έναν ολόκληρο χρόνο. Η ένταση που δημιουργούνταν από αυτή την εγγύτητα θα πρέπει να ήταν το σημαντικότερο νέο χαρακτηριστικό της κατοχής στην ελληνική ύπαιθρο. Πώς θα διασφαλιζόταν αυτός ο πλούτος; Πώς οι λιμοκτονούντες θα παρέμεναν λιμοκτονούντες και οι «αρχές» θα παρέμεναν «αρχές»;

Οι αριστερές μαρτυρίες από την περίοδο της κατοχής δίνουν μια βολική απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα: η κοινωνική συνοχή της ελληνικής υπαίθρου διατηρήθηκε με τη φιλανθρωπία και την καλή διάθεση. Σε κάθε μια από αυτές τις εκατοντάδες μαρτυρίες, λίγο πριν από το κυρίως μέρος, που είναι βέβαια η Εθνική Αντίσταση του συνόλου του Ελληνικού Λαού ενάντια στις δυνάμεις κατοχής, βρίσκουμε διατυπώσεις όπως αυτές που χρησιμοποιεί ο Σπύρος Μπούμπαρης, «νοικοκυραίος» στον Ζιάκα Γρεβενών, ενώ μιλάει με την Ρίκι βαν Μπούσοχτεν:

Στο σπίτι μου είμαστε κάπως καλύτερα οικονομικά. Εγώ έπαιρνα κρυφά ψωμί από το σπίτι και έδινα σε χωριανούς μου, σε συγγενείς, ο πατέρας έκανε το ίδιο, ο αδελφός μου το ίδιο και έβλεπες ζυμώναμε μια μέρα και την άλλη δεν είχαμε ψωμί. (...) Αυτό έγινε έως ότου αναλάβουν τη δουλειά οι αντιστασιακές οργανώσεις. Κι έτσι στο χωριό μου και τα γύρω χωριά βοηθήσαμε έτσι την κατάσταση που δεν πέθανε ούτε ένας από την πείνα.¹⁷

Η Γιόνα Μικέ Παϊδούση γεννήθηκε και μεγάλωσε στα Δίδυμα Ερμιονίδας στην Αργολίδα. Ήταν κόρη γιατρού, γυναίκα γιατρού και μέλος του ΕΑΜ Αργολίδας και προσφέρει μια πανομοιότυπη περιγραφή του 1941 από την άλλη άκρη της ηπειρωτικής Ελλάδας:

Από τον πρώτο χρόνο της κατοχής, όσα σπίτια είχαν το «έχει» τους, κλειδαμπαρώνανε τις πόρτες την ώρα του φαγητού, μην τύχει και πήγαινε κανείς κι έβλεπε πως καλοτρώνε. Γέμιζαν με σιτάρι τα στρώματα των κρεβατιών και μόλις αντιλαμβάνονταν Ιταλούς πλιατσικολόγους έβαζαν τους ηλικιωμένους της οικογένειας στα κρεβάτια κι έτσι δεν πλησίαζαν οι Ιταλοί για να μην ενοχλήσουν τον άρρωστο. Όσο για τους άλλους ανθρώπους του χωριού, εκείνοι έζησαν τρώγοντας άγρια χόρτα με ένα λεμόνι κομμένο μέσα στο πιάτο τους, λίγο λάδι και που και που λίγο τυρί, ψωμί δεν υπήρχε. Όμως κανένας δεν πέθανε από την πείνα στο χωριό μας.¹⁸

Κανένας δεν πέθανε από την πείνα. Αλλά κάθε μέρα την ώρα του φαγητού κάποιες από τις πόρτες του χωριού κλειδαμπαρώνονταν. Πίσω από κάποιες άλλες πόρτες βρίσκονταν «οι άλλοι άνθρωποι του χωριού», αυτοί οι δίκως όνομα και δίκως φωνή που δεν γράφουν βιβλία και δεν έχουν λόγο να κλειδώσουν την πόρτα τους, αυτοί που ζουν τρώγοντας άγρια χόρτα. Φυσικά η Παϊδούση δεν ξεχνάει να υπονοήσει ότι η καθημερινή μεσημεριανή χορογραφία με τις πόρτες γινόταν από τον φόβο των «Ιταλών πλιατσικολόγων». Αλλά οι Ιταλοί πλιατσικολόγοι γίνονταν αντιληπτοί από χιλιόμετρα και εν πάση περιπτώσει δεν ήταν κάθε μέρα εκεί.¹⁹ Αυτοί που ήταν κάθε μέρα εκεί, που ήξεραν ποιος έχει το «έχει» του και ποιος όχι, αυτοί που λιμοκτονούσαν δίπλα σε κρυφές αποθήκες τροφίμων, αυτοί για το φόβο των οποίων οι πόρτες κλείδωναν, ζούσαν επίσης στο χωριό. Οι αριστερές μαρτυρίες τους θέλουν να υπομένουν τη μοίρα τους αδιαμαρτύρητα, να αρκούνται στη φιλανθρωπία των μελλοντικών μελών του ΕΑΜ και τελικά να οφείλουν και μια κάποια ευγνωμοσύνη που «κανείς τους δεν πέθανε από την πείνα». Πάει καλά. Γιατί όμως να κλειδαμπαρώνουν οι πόρτες;

Το ελληνικό κατοχικό κράτος, που οπωσδήποτε έβλεπε τα πράγματα με περισσότερο ρεαλισμό από την Γιόνα Παϊδούση, δύο μόλις εβδομάδες έπειτα από την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα είχε ήδη αντιληφθεί τις πρώτες προτεραιότητες που προέκυπταν από τη διάλυσή του. Στο «Ελεύθερο Βήμα» της 15^{ης} Μαΐου του 1941 διαβάζουμε τις παρακάτω γραμμές:

Κυβερνητική ανακοίνωση

Ελλείψη τηλεγραφικής και ταχυδρομικής συγκοινωνίας μετά των μεμακρυσμένων περιφερειών της ελληνικής πολιτείας και λόγω αδυναμίας προς αποστολήν αστυνομικών οργάνων, εντελ-

Προσφυγική εγκατάσταση

Η «κυριαρχία των ανεξάρτητων αγροτών» άμα τη δημιουργία της. Στον χάρτη φαίνεται η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα από το 1923 έως το 1928 (οι πιο σκούρες περιοχές που δηλώνουν μεγαλύτερη πυκνότητα βρίσκονται στην Κρήτη και τη Μακεδονία). Το περίπου ενάμισι εκατομμύριο των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη χώρα κατά τη διάρκεια της περιόδου σκόρπισε με σχέδιο σε ολόκληρη την επικράτεια με στόχο της «εθνική της ομογενοποίησης». Φυσικά ήταν «ανεξάρτητοι γεωργοί» του τύπου της οικογένειας Μεταλλίδη.

Ο μικρός Τάκης

Πρώτα 10/8/1941. Η φωτογραφία του μικρού Τάκη αποδεικνύει ότι στο τέλος του Καλοκαιριού του 1941 η πείνα είχε ήδη αρχίσει να χτυπάει. Τότε βέβαια ακόμη υπήρχαν κάποιες που θεωρούσαν ότι η κατάσταση του μικρού Τάκη έρχε ειδικής μέριμνας. Λίγους μήνες αργότερα είχε γίνει φυσιολογική.

λόμεθα όπως κάθε Δήμος ή Κοινότης ένθα δεν υπάρχουν όργανα ασφαλείας, προβή εις την συγκέντρωσιν πολιτοφυλακής κατόπιν συνεννοήσεως και μετά των στρατιωτικών αρχών κατοχής. Η πολιτοφυλακή αύτη θα έχει ως εντολή την ασφάλειαν των κατοίκων κατά πάσης δράσεως κακοποιών στοιχείων, άτινα επωφελούμενα της απουσίας των οργάνων ασφαλείας, θα επεδίδοντο εις διαρπαγάς και λεηλασίας ή άλλας πράξεις απειλούσας την ασφάλειαν των πολιτών (...).²⁰

Ταχυδρομείο, τηλεγράφος και μπάτσοι: το σύνολο των εμβληματικών θεσμών της κρατικής εξουσίας κείται κομμάτια. Από εκεί κι έπειτα, ο σώζων εαυτόν σωθήτω. Φυσικά οι αγροτικές κοινωνίες που προσπαθήσαμε να περιγράψουμε προηγουμένως δεν είχαν ανάγκη την εφημερίδα για να τους πει τι έπρεπε να κάνουν σε περίπτωση που η κρατική ένοπλη ισχύς πάψει να υπάρχει. Το σύστημα κοινωνικής τους οργάνωσης ήταν βασισμένο στον θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας και αυτή η ιδιοκτησία έπρεπε να διασφαλισθεί με κάθε θυσία. Στην αντίθετη περίπτωση καταδοκούσε η πλήρης διάλυση «του κόσμου όπως τον ξέρουμε». Ας έχουμε υπ' όψη άλλωστε ότι η προτροπή «κάντε ό,τι καταλαβαίνετε» της κυβέρνησης «προς τας μεμακρυσμένας περιοχάς» δόθηκε σε καιρούς όπου η πλήρης έκταση των διακυβευμάτων της εποχής δεν είχε γίνει ακόμη αντιληπτή. Η κρατική συγκέντρωση των τροφίμων δεν είχε ακόμη αποτύχει, οι κρυφές αποθήκες ακόμη δεν υπήρχαν. Αλλά οι λίγοι μήνες του Καλοκαιριού πέρασαν γρήγορα και η προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας απέκτησε νέες πρωτόφαντες όψεις. Τώρα ο πλούτος είχε συγκεντρωθεί στα κατώγια. Τα κατώγια βρισκόνταν δίπλα σε πεινασμένους. Και το περιεχόμενό τους έπρεπε να προστατευθεί δίχως τη βοήθεια της ένοπλης κρατικής ισχύος.

Ο Βασίλης Γκανάτσιος είναι άλλος ένας από τους αρχηγούς του αντάρτικου. Στην κατοχή υιοθέτησε το όνομα «Χείμαρρος» και το 1944 είχε προαχθεί στον βαθμό του ταγματάρχη του ΕΛΑΣ. Υπηρετήσε στον ΔΣΕ με τον βαθμό του στρατηγού. Το 1941 βέβαια, ο Χείμαρρος ήταν ακόμη ο Βασίλης Γκανάτσιος, απλά ένας δάσκαλος από τον Ζιάκα Γρεβενών που μόλις είχε γυρίσει τραυματίας από το αλβανικό μέτωπο. Φαίνεται πως ο δάσκαλος από τον Ζιάκα δεν χρειαζόταν την προτροπή του «Ελεύθερου Βήματος» για να κάνει εκείνο που έπρεπε:

Εμείς τότε, αμέσως από το '41, όταν είδαμε αυτή την κατάσταση, ότι δεν υπήρχαν εξουσίες κρατικές οι οποίες να φροντίζουν για την ασφάλεια των κατοίκων και για τις περιουσίες τους, αμέσως οργανώσαμε ομάδες στο χωριό, οι οποίες περιπολούσαν όλη τη νύχτα σε ολόκληρη την περιοχή του χωριού. Με όπλα.

Επειδή είχαν παρατηρηθεί αυτές οι κλοπές, είχαμε πει στα παιδιά που είχαμε οργανώσει ότι: «Βρήκατε ζωοκλέφτη, θα τον σκοτώνετε επί τόπου, χωρίς διαδικασίες, χωρίς τίποτε» (...) Και φυσικά αυτό επεκτάθηκε έπειτα και στα άλλα τα χωριά (...) αρχίσαμε με επαφές που είχαμε και στα γύρω τα χωριά και συγκεντρώναμε όπλα, να εφαρμόζουμε αυτό το σύστημα. Το οποίο επικράτησε θαυμάσια και είχαμε μια ιδανική τάξη στα χωριά.²¹

Η παντελής έλλειψη ανθρωπιστικών ευαισθησιών μας δείχνει ότι ετούτος ο στρατηγός είναι πραγματικός στρατηγός. Είναι γι' αυτό που η μαρτυρία του είναι σπάνια. Εδώ δεν βρίσκουμε ούτε φιλανθρωπία, ούτε ήθος, ούτε πηγαίο πατριωτισμό, ούτε «κανείς δεν πέθανε» (αντιθέτως! Με τέτοιες οδηγίες, όλο και κάποιος θα πέθανε). Εδώ βρίσκουμε την αυθαίρετη υποκατάσταση της κρατικής ένοπλης ισχύος από τους νοικοκυραίους με στόχο την προστασία της τάξης και φυσικά της ιδιοκτησίας. Βρίσκουμε όμως και κάτι εξίσου σπάνιο: την αναφορά στις «κλοπές» και τους κλέφτες ως ειδοποιό χαρακτηριστικό της νέας τάξης πραγμάτων.

Μία από τις σπάνιες αναφορές στην κλοπή και γενικότερα στην κατάσταση που επικράτησε στην ελληνική ύπαιθρο τον Χειμώνα του 1941 βρίσκεται στο βιβλίο του Δημήτρη Δημητρίου. Ο Δημητρίου θυμάται την κατάσταση δίχως πολλά εξωραϊστικά στοιχεία· είναι γι' αυτό που γίνεται πιο πιστευτός:

Οι οπλοφόροι φορούσαν προσωπίδες από λαγοτόμαρα και κουνελοτόμαρα για να μη γνωρίζονται. Άλλαζαν και τη φωνή τους. Γύριζαν οι ληστεμένοι στα σπίτια τους σε απόγνωση, απειλούσαν. Αγρίευε ο κόσμος. Άρχισαν να βλέπουν ο ένας τον άλλον ύποπτα, δεν εμπιστευόταν αδερφός τον αδερφό. Δεν είχε εμπιστοσύνη στον φίλο σου που έπινες μαζί του ένα τσίπουρο, ότι δεν θα βγαίνει να σε ληστέψει την άλλη μέρα.²²

Ο πατέρας του Δημητρίου, που επίσης ήταν πρόεδρος του χωριού, προσπάθησε και αυτός να στήσει μια πολιτοφυλακή, φαίνεται όμως πως του έλειπαν οι οργανωτικές ικανότητες του Χείμαρρου. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του, η πρώτη νυχτερινή εξόρμηση της πολιτοφυλακής στο χωριό ήταν και η τελευταία:

Γύρισα και είδα μπροστά μας δυο μαύρες σκιές, ανθρώπους όρθιους, ακίνητους στα τέσσερα ως πέντε μέτρα από εμάς. Μας χώριζε ένα συρματοπλέγμα. Άπλωσα στην τσέπη μου κι έβγαλα τον φακό μου, τον άναψα ίσια απάνω στις σκιές. Ο ένας έκρυψε απότομα το πρόσωπό του με το χέρι του, ο άλλος κρύφτηκε πίσω από τον πρώτο. Δεν πρόλαβα να δω κανέναν. Άκουσα τον πίσω, γέμισε το όπλο του, κρακ – κρακ κατάξερα και οργισμένα, με μια φωνή επίτηδες αλλαγμένη, μούγγριξε: «Την Παναγία σου! Πάρε το φακό από εκεί και τράβα το δρόμο σου,

Καταναγκαστική εργασία

Επιταγμένοι χωρικοί στην Κρήτη ασχολείται με το μαγείρεμα. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ντόπιων «ανεξάρτητων γεωργών» άρχισαν να λειτουργούν από το Καλοκαίρι του 1941, καθώς έντονες τάσεις φυγής παρατηρήθηκαν μεταξύ των εργαζομένων στα έργα υποδομής.

Λίγο πριν την «νικηφόρο επανάσταση που χάθηκε»

Εκπρόσωποι του ΕΑΜ από την Πελοπόννησο ποζάρουν στο σχολικό κτίριο στις Κορυσσάδες όπου έγιναν οι συνεδριάσεις του εθνικού συμβουλίου, 1944. Δίπλα στον παπά που έχει τοποθετηθεί κεντρικά για ευνόητους (ή όχι και τόσο) λόγους, ποζάρει ο γνωστός μας από την προηγούμενη συνέχεια Αντισιμνάρχος Μίχος. Το ντύσιμο και η πρόδηλη κοινωνική θέση των συγκεντρωμένων επαναστατών, μαζί με τα πουλάκια της διακόσμησης, ας θεωρηθούν άλλο ένα μικρό δείγμα του αλλοπρόσαλλου χαρακτήρα της ιστορίας της χώρας μας.

γιατί σε ξαπλώνω κάτω στο λεφτό!» «Ρίξε ορέ! Τι κάθεσαι!», τινάχτηκα κι εγώ. Τότε γνώρισα τον μπροστινό, ήταν ο Αργύρης ο Βελέτζας (...)»²³

Ο πατέρας Δημητρίου δεν ξαναβγήκε περιπολία έπειτα από εκείνο το τρομακτικό βράδυ. «Δεν έβρισκε συντρόφους».

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα με την ιστορία της κατοχής είναι η προθυμία με την οποία ο καθένας ανακαλύπτει εκεί τους πολιτικούς του προγόνους. Η ΚΝΕ θεωρεί εαυτήν πολιτικό απόγονο του Άρη Βελουχιώτη και του ηρωικού ΔΣΕ υπό την αρχηγία του Νίκου Ζαχαριάδη. Οι πιο αριστεροί (έως και αντιεξουσιαστές) αναζητούν τους προγόνους τους στους «γνήσιους καπετάνιους» που «προδόθηκαν» από τη σταλινική γραφειοκρατία. Το ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του '80 θεωρούσε εαυτόν ακριβώς «συνέχεια του ΕΑΜ» και μπορεί να ήταν και ο μοναδικός που είχε κάποιο δίκιο.

Εμείς από την άλλη, δεν ανήκουμε σε αυτή την κατηγορία. Δεν αναζητούμε στην κατοχή πολιτικούς προγόνους για να επαναλάβουμε τις πράξεις τους, και δεν θα θαυμάσουμε τον Αργύρη τον Βελέτζα ως τον άνθρωπο που αποφάσισε να πάρει τη ζωή του στα χέρια του. Τα κείμενα που διαβάζετε τα τελευταία χρόνια έχουν θέμα την ελληνική ιστορία και στόχο να βοηθήσουν στην κατανόηση του γιατί αυτή η χώρα είναι έτσι που είναι και γιατί οι εξελίξεις των τελευταίων τεσσάρων χρόνων μας αφήνουν μόνιμα με το στόμα ανοιχτό.

Πίσω στην ελληνική ιστορία λοιπόν. Αντίθετα με όσα μας λέει η αριστερή ελληνική ιστοριογραφία, η ελληνική ύπαιθρος ήταν ταξικά διαρθρωμένη. Και αντίθετα με τα όσα μας μεταφέρουν οι μαρτυρίες, εκείνο που έγινε στην ελληνική ύπαιθρο το 1941 ήταν ό,τι ήταν λογικό να γίνει δεδομένη αυτής της ταξικής διάρθρωσης. Ο πλούτος της σοδιάς, ακριβώς τη στιγμή που γινόταν πιο πολύτιμος, συγκεντρώθηκε σε διάσπαρτα σημεία χωριό το χωριό της ελληνικής ύπαιθρου, παραμένοντας όμως ατομική ιδιοκτησία. Η φύλαξη αυτής της ατομικής ιδιοκτησίας δεν βασιζόταν πλέον στην ένοπλη κρατική ισχύ, αλλά στην ένοπλη πρωτοβουλία των ίδιων των επιμέρους ιδιοκτητών. Όμως, η ένοπλη πρωτοβουλία των ιδιοκτητών (οι παλιές κοινωνικές σχέσεις της ύπαιθρου δίκως τη στήριξη του οργανωμένου κράτους) δεν αρκούσε για να εξασφαλίσει πλήρως τον νέο πλούτο. Πόσο μάλλον που ο ταξικός πόλεμος εξελισσόταν από μάχη γύρω από τη συγγή εκμετάλλευση σε μάχη γύρω από τη ζωή και τον θάνατο. Αρκετοί από αυτούς που η Παϊδούση αποκαλεί «οι άλλοι άνθρωποι του χωριού» δεν έκατσαν να κοιτάνε τις κλειδαμπαρωμένες πόρτες και τα γεμάτα κατώγια. Αναβίωσαν την πρόσφατη παράδοση της ληστείας και ξεκίνησαν να αρπάζουν ό,τι δεν μπορούσαν να έχουν στην κατοχή τους. Φυσικά δεν ήταν προλεταριακή εξέγερση αυτή η αναβίωση της ληστείας· ήταν μειοψηφικές κινήσεις απελπισίας μέσα σε ένα κοινωνικό σκηνικό που γινόταν όλο και πιο ζοφερό. Ήταν η απελπισμένη αντίδραση των κατώτερων στρωμάτων μπροστά σε μια κατάσταση ζωής και θανάτου, τη στιγμή που η ταξική τους θέση άρχιζε να φέρει εντός της την απειλή του θανάτου από πείνα.

Κι έτσι πέρασε ο Χειμώνας του 1941 στην ελληνική ύπαιθρο. Ακραία ταξική πόλωση, παντελής έλλειψη εμπιστοσύνης, ο θάνατός σου η ζωή μου. Ο ανθυπολοχαγός του Πεζικού Κώστας Μπασακίδης από τη Βρωμόβρυση Μεσσηνίας συνόψισε την κατάσταση όπως την ένιωθε σε ένα χειρόγραφο σημείωμα με ημερομηνία Σεπτέμβριος του 1942:

Περίοδος δουλείας. Άραγε θα υπάρξομεν εις το μέλλον ελεύθεροι;
Ηθικοί εξευτελισμοί.
Περιορισμός σκέψεως και κινήσεως.
Πείνα και κατάπτωσις ηθικής συνειδήσεως.
Αρπαγή των προϊόντων εις χαμηλάς τιμάς.
Ο βίος κατέστη αβίωτος.
Ρουφιανιά και ατιμία.
Ουδεμία αλληλεγγύη, εμπιστοσύνη, καλή σχέσης.
Αγών ζωής δια παντός εντίμου ή ατίμου μέσου.
Ουδεμία κοινωνική θέσις εις το ύψος της.
Παράλυσις γενική.
Ασυδοσία και κακοήθεια γενικώς.
Λίγες εξαιρέσεις ως λίγα άνθη εις βάλτους [ακολουθεί δυσανάγνωστη λέξη]²⁴

Κάτι έπρεπε να γίνει. Και όντως κάτι έγινε. Μόνο που αυτό που έγινε είναι παντελώς ακατανόητο δίκως την σαφή αντίληψη της κατάστασης από την οποία ξεκίνησε. Γιατί οι άνθρωποι φτιάχνουν την ιστορία τους και την ιστορία. Όχι όμως όπως τους αρέσει, αλλά πάντοτε αναγκασμένοι να ξεκινούν από συνθήκες τις οποίες δεν ελέγχουν. Αυτή η σχέση των προηγούμενων με τα επόμενα θα είναι το θέμα μας στις επόμενες συνέχειες. Ως συνήθως.

Σημειώσεις

¹ Για αυτό το συνέδριο έχουμε ξαναμιλήσει στην εισαγωγή του βιβλίου *Σπουδές στο Γαλανόμαυρο, Τόμος Α': Ο Ελληνικός Φασισμός στο Μεσοπόλεμο*, Antifascrista, 2013.

² Ν. Σβορώνος κ.α, *Η Ελλάδα 1940 – 1950: Ένα Έθνος σε Κρίση*, Θεμέλιο, 1984. Ο κατάλογος των συγγραφέων αυτού του βιβλίου περιλαμβάνει περίπου το σύνολο των πρωτοκλασάτων ΠΑΣΟΚ – αριστερών ιστορικών της δεκαετίας του '80 (Κ. Τσουκαλάς, Ν. Αλιβιζάτος, Χ. Φλίσσερ κλπ κλπ).

³ Στο ίδιο, σελ. 27.

⁴ Για μια περίπλοκη αντίληψη περί της ταξικής διάρθρωσης της ελληνικής υπαίθρου η οποία κάνει την ίδια δουλειά με την απλοϊκή που παραθέσαμε εδώ, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή: ο Κοινωνικός Ρόλος των Εκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1923)*, Θεμέλιο, 2006, Α' (Γαλλ.) έκδοση 1975, σελ. 67-146. Ο Τσουκαλάς, έπειτα από ενδελεχή έρευνα στη Γαλλία, ανακάλυψε, εκτός των άλλων, ότι κάθε αγροτική οικογένεια των νοτιών Βαλκανίων από το 1830 και μετά, είχε και τουλάχιστον ένα μέλος δημόσιο υπάλληλο, καθώς και ότι η μετανάστευση των Ελλήνων ήταν πάντα «ανοδική», δηλαδή πηγαίνανε στην Αμερική (συγκεκριμένα στο Σικάγο, από όπου και η μοναδική του πηγή για το θέμα) και γίνονταν όλοι μαγαζάτορες. Για το ρητορικό ερώτημα περί «κοινωνικής σύνθεσης» του ΕΑΜ, Σβορώνος, όπως πριν, σελ. 34.

⁵ Περισσότερα επί του θέματος στο «Ο Θάνατος του Μαγγανά Μέρος II: Αυτοκριτική Σκληρή και Παραγωγική για κάποια από τα Λεγόμενα στο Τεύχος 33», antifascrista.net > βιβλιοθήκη > Γαλανόμαυρο.

⁶ Δες τα κείμενα με γενικό τίτλο «28 οκτώβρη του 1940: Ορισμένες από τις Πίσω Σελίδες του Μεγάλου Πατριωτικού Έπους», στα τεύχη 33 – 35. Επίσης antifascrista.net > βιβλιοθήκη > γαλανόμαυρο το κείμενο με τον ίδιο τίτλο και περισσότερα λόγια.

⁷ Ηλίας Μεταλλίδης, *Θυμόμαστε, Διδασκόμαστε, Προχωράμε: Με τον ΕΛΑΣ και τον ΔΣΕ στην Κεντρική Μακεδονία*, Α/Συνέχεια, 2010.

⁸ Στο ίδιο, σελ. 25.

⁹ Ρίκι βαν Μπούσχοτεν, *Περάσαμε Πολλές Μπόρες Κορίτσι μου...*, Πλέθρον, 1998, σελ. 46.

¹⁰ Τασούλα Βερβενιώτη & Σταματία Μπαρμπάτση, *Το Διπλό Βιβλίο*, Βιβλιόραμα, 2003, σελ. 27.

¹¹ Στο ίδιο, σελ. 21.

¹² Μπενζαμέν Κοριά, *Ο Εργάτης και το Χρονόμετρο: Τεϊλορισμός, Φορντισμός, Μαζική Παραγωγή*, Κομμούνια, 1984.

¹³ Χατζηιωσήφ Χρήστος, «Όψεις της Ελληνικής Οικονομίας στη Διάρκεια της Κατοχής», *Επιστημονικό Συμπόσιο στη Μνήμη του Νίκου Σβορώνου*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1993, σελ. 120.

¹⁴ Στο ίδιο, σελ. 168. Αυτή η διατύπωση για κάποιο λόγο δεν τα κατάφερε να φτάσει μέχρι το πολύ πιο πολυδιαβασμένο σχετικό κείμενο του Χατζηιωσήφ με τίτλο «Η Ελληνική Οικονομία Πεδίο Μάχης και Αντίστασης» στον πολυτελή τόμο *Γ2 της Ιστορίας της Ελλάδας του 20ού Αιώνα*, Βιβλιόραμα, 2007.

¹⁵ Δες «Θέρος, Τρύγος Πόλεμος» στο προηγούμενο τεύχος.

¹⁶ Δημητρίου Δημήτρης, *Αντάρτης στα Βουνά της Ρούμελης (Χρονικό 1940 – 44)*, Χωρίς Εκδότη, 1964, σελ. 144.

¹⁷ Μπούσχοτεν, 1998, όπως πριν, σελ. 47. Το σχήμα της οικογένειας τα μέλη της οποίας δίνουν κρυφά το ένα από το άλλο ψωμί στους πεινασμένους συγχωριανούς τους επαναλαμβάνεται σε πολλές μαρτυρίες.

¹⁸ Γιόνα Μικέ Παϊδούση, *Κόκκινος Επιτάφιος*, Βιβλιόραμα, 2008, σελ. 14.

¹⁹ Λεπτομερειακές περιγραφές της αντιμετώπισης των Ιταλών πλιατσικολόγων μπορεί να βρει κανείς στο Δημητρίου Δημήτρης, *Αντάρτης...*, όπως πριν.

²⁰ «Συγκροτείται Πολιτοφυλακή εις τας Μεμακρυσμένες Περιφέρειας», *Ελεύθερο Βήμα*, 15/5/1941.

²¹ Μπούσχοτεν, 1998, όπως πριν, σελ.45.

²² Δημητρίου, όπως πριν, σελ. 139.

²³ Στο ίδιο, σελ. 140.

²⁴ Παρατίθεται στο Παντελής Μούτουλας, *Πελοπόννησος 1940 – 1945: Η Περιπέτεια της Επιβίωσης, του Δικασμού και της Απελευθέρωσης*, Βιβλιόραμα, 2004, σελ. 51. Το χειρόγραφο του Μπασακίδη παραχωρήθηκε από την αδερφή του.